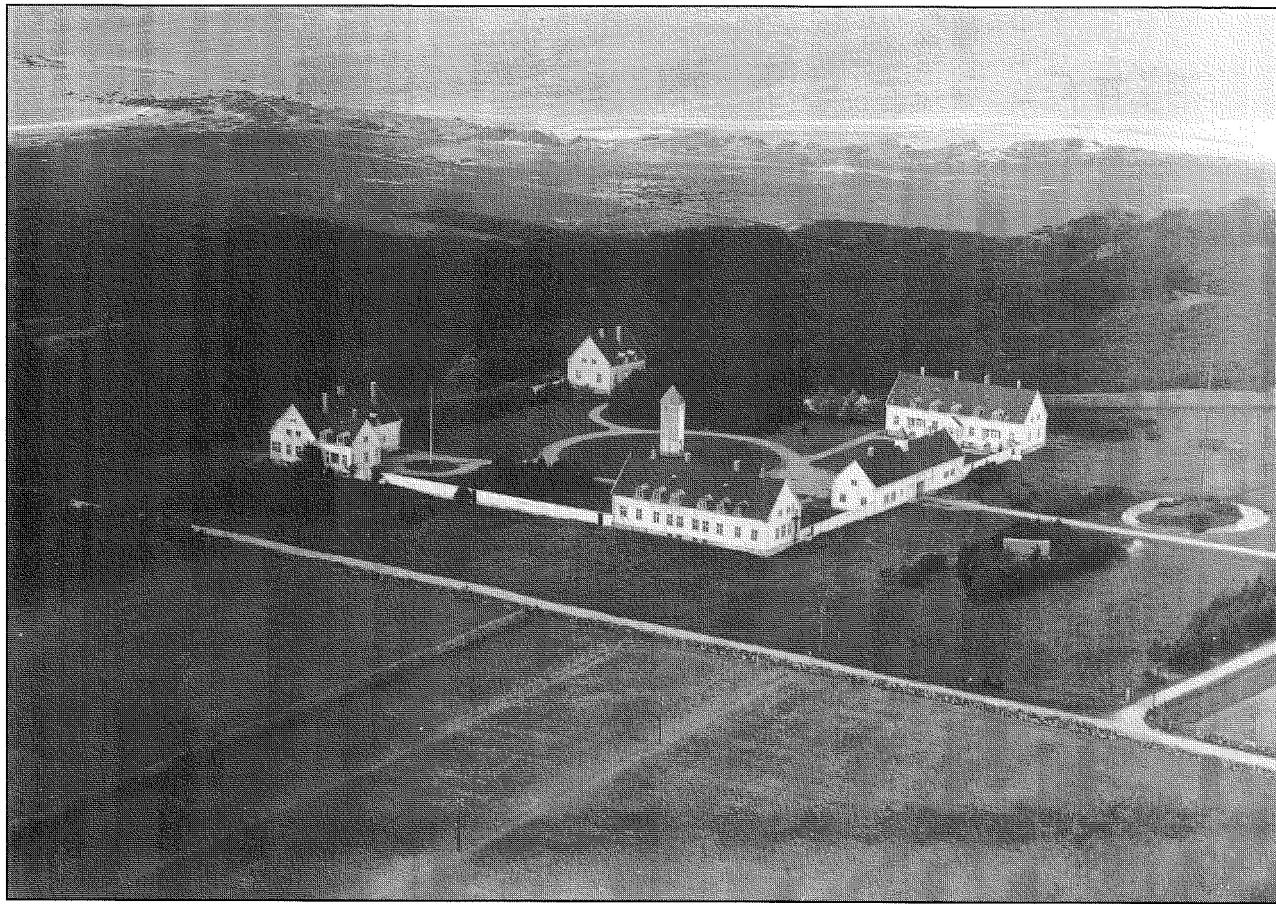

Det eldste luftfotografiet av anlegget på Nærland. Kring 1935 fotograferte Widerøe flyselskap første gong i Hå.

Då var bygningane på Nærland tjue år gamle. Dei tre fremste bygningane er frå venstre pasientbustaden Fensal, Midtgard i midten med gjennomgang til tunet, garasje og vaskeri og Trudvang til høgre. Trudvang tente som bustad for sanatoriedirektøren og for ein del av dei tilsette. I bakgrunnen ligg Idunshall til venstre og Helheim til høgre, nærast sjøen. I Idunshall var mellom anna opphalds-roma for pasientane, kjøkkenet og dokterkontoret. Helheim var den gamle direktørbustaden i radiostasjonstida. I sanatorietida var dokterbustaden der. Vasstårnet ligg midt i tunet. Bak Trudvang ser me litt av den lange trekorridoren bort til den gamle radiomottakar-stasjonen. I sanatorietida var badet og behandlingsroma der.

** Widerøearkivet nr. 4101, Hå kommune.*

SANATORIETIDA PÅ NÆRLAND

Eit tidsbilete frå åra 1928–1930.

LISABET RISA

Nærlandheimen står framfor eit tidsskilje. Det er usikkert kva som vil skje med anlegget og bygningane i framtida. Historien om Nærlandheimen som institusjon for psykisk utviklingshemma vil verta bevart for ettertida. Det norske Diakonforbund har teke godt vare på heile arkivet like frå oppstartingsåret for institusjonen deira i 1948. Historien til anlegget frå tida før 1948 er ikkje sikra for ettertida. Det er ikkje så mange att i Hå i dag som kjenner opphavet til bygningane på Nærland og all den verksemda som var der før diakonforbundet si tid.

Denne artikkelen er eit lite bidrag til historien om anlegget på Nærland og eit tidsbilete frå sanatorietida 1928–1930. Artikkelen er eit resultat av samtalar med mor mi, Valdis Line Risa (f. 1912). Ho var sjukepleieelev ved sanatoriet i 1929–1930. Gunnar Eriksen (f. 1922), son til dr. Erling Eriksen, har lese gjennom artikkelen og kome med supplerande opplysningar om far sin. Opplysningane om kjøp og sal av eigedomen er henta frå panteregisteret for Jæren sorenskrivar-embete, gnr. 7, bnr. 13–20, Nærland i Hå. Widerøe-luftfotografiet på side .. vart teke i midten av 1930-åra. Eksteriør- og interiørfotografia er det den landskjende fotografen Carl Normann som står for. Carl Normann beøkte ein familiemedlem som var pasient ved sanatoriet sommaren 1930. Han tok då ein heil serie med bilete frå Nærland. Desse publiserte han for sal som prospektkort og som ei lita mappe med tolv små bilete.

«A/S Dr. Eriksens fysikalske dietetiske Sanatorium»
Ordet sanatorium gjev straks assosiasjonar til sjukdomen tuberkulose eller tæring, som folk sa. Etter

1910 vart det opna mange tuberkulosesanatorium i Noreg, her i Rogaland på Tveit i Nedstrand (1915) og på Skåland i Lund (1932). Dette var fylkeskommunale institusjonar. Tuberkulosen var ein alvorleg folkesjukdom då.

Sanatoriet på Nærland vart drive av privatpersonar og for ei heilt anna pasientgruppe, nemleg folk med revmatiske lidingar.

Dr. Erling Eriksen (1889–1935) frå Bryne tok initiativet til sanatoriedrifta. I 1920 opna Eriksen allmennpraksis på Bryne. Kring 1924 praktiserte han eit års tid på Furuly Helseheim på Stord, ein institusjon med same pasientgruppe som på Nærland. Der vart han kjend for eit nytt behandlingsopplegg han lanserte for folk med revmatiske lidingar. Ulike former for fysikalsk behandling og spesielle diettar skulle hjelpa folk til å verta kvitt gikt og andre former for revmatisme.

Dr. Eriksen kom heim til Bryne og tok opp att praksisen sin der. Han ynskte samstundes å arbeida vidare med behandlingstilbodet for folk med revmatiske lidingar. Alt i 1926 ville han kjøpa gardsbruket

Låglia på Sikveland i Time. Han tilbød heile 20.000 kroner for det veglause småbruket, men den dåverande eigaren ville ikkje selja. Det var nok ikkje utan grunn at Eriksen hadde sett seg ut Låglia. Bruket låg lunt til. Der var det ikkje kald vind og fuktig luft frå havet, slik som på Nærland. Nærland var i grunnen ein lite veleigna stad for giktpatientar. Det var verharder der. Men på Nærland låg det seks store bygningar som stod tome og venta på nye brukarar i midten av 1920-åra.

Det norske Telegrafvesen kjøpte området på Nærland og reiste bygningane som radiostasjon, «Stavanger Radio», i 1913 og 1914. Radiostasjonen vart flytt til Jeløy i Oslofjorden kring 1920. Då var alt det tekniske opplegget ved anlegget på Nærland avlegs. Ein demonterte dei åtte svære mastene, som alle var om lag hundre meter høge. Desse vart flytte til Jeløy. Bygningane med ein del inventar i vart ståande tome. Arkivet til Teledirektoratet (1854 –) ved Riksarkivet i Oslo har opplysningar om denne første perioden i anlegget på Nærland si historie.

I 1928 kjøpte det private aksjeselskapet «A/S Dr. Eriksens fysikalske dietetiske Sanatorium» eigedomen «Stavanger Radio» av Det norske Telegrafvesen. Kjøpet omfatta bnr. 13 til og med bnr. 20 på garden Nærland. Eit av bruksnummera var eit naust nede ved stranda. Familien Årstad i Stavanger var hovudaksjonærar. Harald Årstad og kona vart direktørpar ved sanatoriet og budde der. Erling Eriksen vart den første dokteren. Han budde på Bryne, der han som nemnt også dreiv privatpraksis.

Me kjenner ikkje til at arkivet etter dette private selskapet er bevart. I arkivet til Jæren sorenkrivar-embete ved Statsarkivet i Stavanger finst opplysningar om sjølv aksjeselskapet. Munnleg informasjon frå dei som arbeidde på sanatoriet vert ei hovudkjelde

til kunnskap om drifta og om bruken av bygningane i sanatorietida. Stavanger-avisene inneheld truleg også opplysningar om oppstartinga av sanatoriedrifta. Me har ikkje hatt høve til å undersøkje desse til denne artikkelen.

Bygningane på Nærland i sanatorietida

Dei seks større bygningane og vassårnet midt i tunet vart ståande slik dei var i radiostasjonen si tid. Bygningane måtte ominnreist. Til sanatoriet opna bygde ein fleire små hytter eller hagepaviljongar og ein lang gang i tre (korridor) frå hovudtunet til «Badet», steinbygningen, som låg nokre hundre meter lenger nord for hovudtunet.

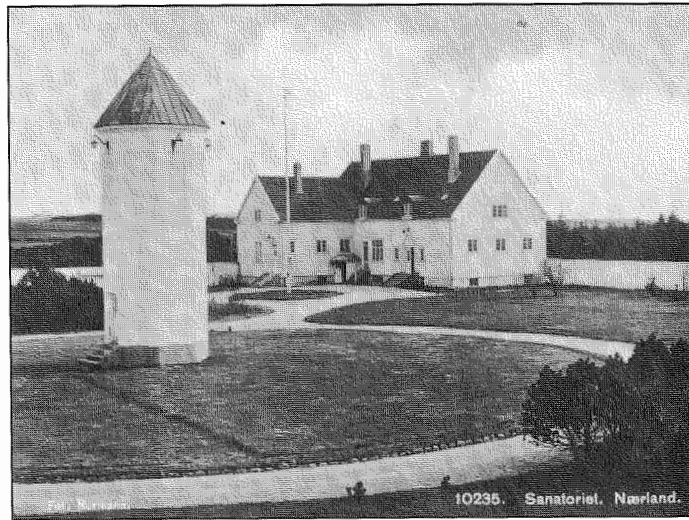
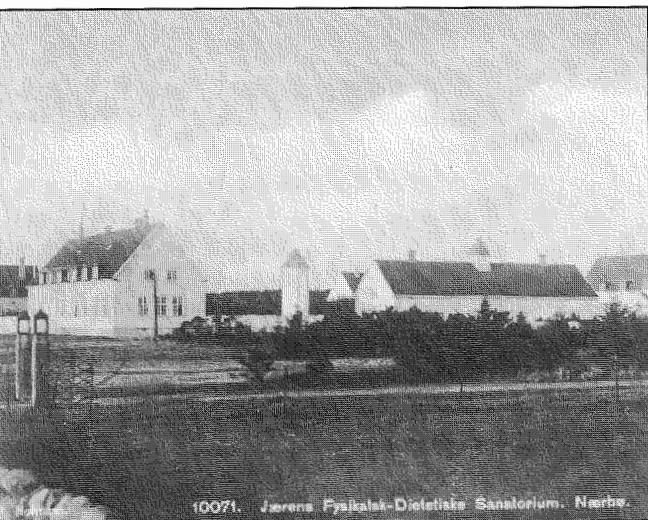
Kring anlegget vaks det låg furuskog. Her var det laga til mange spaserstiar. Fleire av desse hadde utgangspunktet sitt i portar i det tette plankegjerdet mot aust og nord.

Alle bygningane hadde egne namn henta frå norrøn historie. Det var diktaren Jon Line som sette namn på dei saman med dr. Eriksen. Line og Eriksen kjende kvarandre godt. Det vart helst namna på dei to bygningane pasientane oppheldt seg i som vart nytta i til dagleg. Dette var Fensal og Idunshall.

Me skal no fortelja kva alle bygningane vart nytta til i sanatorietida. Widerøe-fotografiet på side .. er utgangspunktet for vandringa vår på anlegget.

Midtgard

Midtgard var den lange, låge bygningen dei besøkjande først kom til når dei skulle inn på tunet. Hovudinnkjørsla til tunet gjekk gjennom denne bygningen. I vestre delen (høgre del når me ser på biletet) var det garasje for dokteren sin bil. I austre delen var det vaskeri. To eller tre av dei tilsette budde også i denne bygningen.

Her ser me fire av bileta den landskjende fotografen Carl Normann tok frå Nærbø i 1930. Biletet øverst til venstre viser bygningane frå vegen ned mot anlegget. Til venstre ligg Fensal, så følgjer Midgard, den låge midtbygningen som vegen gjekk gjennom til tunet, og til høgre skimtar me litt av Trudvang.

Biletet øverst til høgre viser Idunshall og vassstårnet midt i tunet. Biletet nederst til venstre viser Idunshall med dokterkontoret i tilbygget. Biletet nederst til høgre viser dokterbustaden og vassstårnet.

*Foto i privat eigefotoarkivet Hå folkebibliotek 1984/5 HÅ 23.

Fensal

Fensal var den store bygningen som låg aust for Midtgard, eller til venstre for innkjørsla til tunet. Det var her pasientane budde. Fensal var innreia som eit slags hotell med enkle og doble soverom, både i hovudetasjen og på dei mange kvistroma i loftsetasjen. Ved inngangen var det vaktstove og ei lita daglegstove. Soveroma var innreia med standardutstyr som senger, kommodar og vaskeservantar. Vaskeservantane hadde plater av marmor. Til servantane høyrde vassmugger, vaskefat og pottar av porselen. Bygningen hadde sentraloppvarming. Ein nytta koks til fyringa. Sanatoriet kunne ta i mot opp til førti pasientar.

Idunshall

Idunshall låg og på venstre sida for innkjørsla, men i søre enden av tunet. Huset hadde tilbygg i vinkel mot nord. I Idunshall låg opphaldsroma til pasientane; matsal med anretning der det var matheis til kjellaren, kombinert leserom/peisestove og biljardrom. Det var her pasientane oppheldt seg når dei ikkje fekk behandling eller gjekk turar i småskogen rundt anlegget. Ei sjeldan gong kom det folk utifrå og hadde «opplesingskveldar» i leseromet/peisestova.

I loftsetasjen var det doble soverom som berre vart nytta sommarstid. Roma hadde ikkje sentraloppvarming. Senger og kommodar i desse roma var av mahogny. Møblane i soveroma og i opphaldsroma var frå radiostasjonen si tid. I kjellaren låg kjøkkenet og matsalen til dei tilsette. Det er usikkert kor mange tilsette det var på det meste. Då dr. Eriksen kom frå Furuly helseheim på Stord, hadde han med seg bade-meister og kjøkkensjef. Det var dessutan kjøkkensjenter, anretningshjelp, «stuepiker og værelsespiker», fyrbøtar/vaktmeister, altmoglemann, vaskeriperso-

nale, oversøster, to massøser og fire sjukepleieelevar (1929–1930) som alle hadde kost og losji på sanatoriet.

Tilbygget til Idunshall hadde eigen inngang. Her var dokterkontoret. På kontoret var det fine mahognimøblar (skrivebord og bokhyller) frå radiostasjonen si tid.

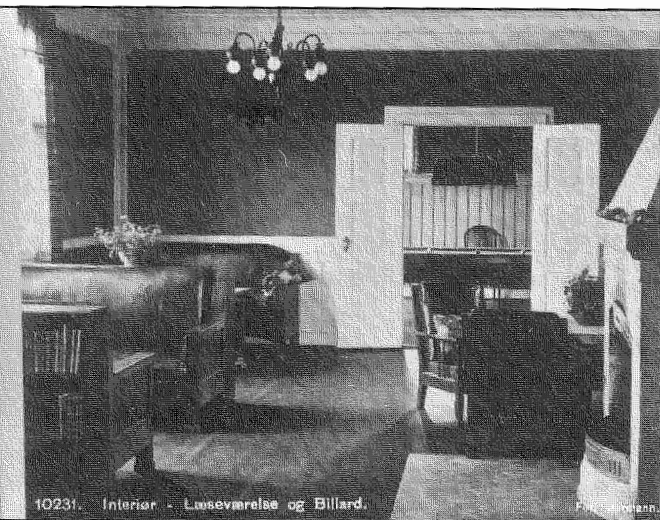
Trudvang

Trudvang låg til høgre for innkjørsla til tunet. Direktørbustaden låg i søre halvparten av første etasje. Det var her Harald Årstad budde med familien sin. Bustaden var fint innreia med private møblar. Når det kom nye pasientar til Nærland, kom alltid fru Årstad ut og ønskte dei velkomne.

Nordre delen av bygningen var ikkje innreia fullstendig i første etasje. Roma her vart nytta til systove. Det var mykje sengtøy og anna lintøy som måtte hal-dast i orden. Sjukepleie-elevane hadde og litt av undervisninga der. Elevane budde på kvistroma i loftsetasjen saman med andre av dei tilsette.

Helheim

Helheim låg og på høgre sida av hovudinnekjørsla men i nordvestre enden av tunet. Dette var direktørbustaden i radiostasjonen si tid. I sanatorietida var huset dokterbustad. Familien Eriksen budde her først. Dr. Eriksen slutta ved sanatoriet i desember 1928. Gottfred Mayer frå Oslo vart tilsett som dokter frå 1929. Ekteparet Mayer hadde fleire småbarn. Familien hadde både tenestejente og barnejente. Sjukepleieelevane og dei tilsette på sanatoriet hadde liten kontakt med familien. Mayer hadde også kontor på Bryne. Då sanatoriedrifta vart nedlagt, flytte familien til Oslo att.

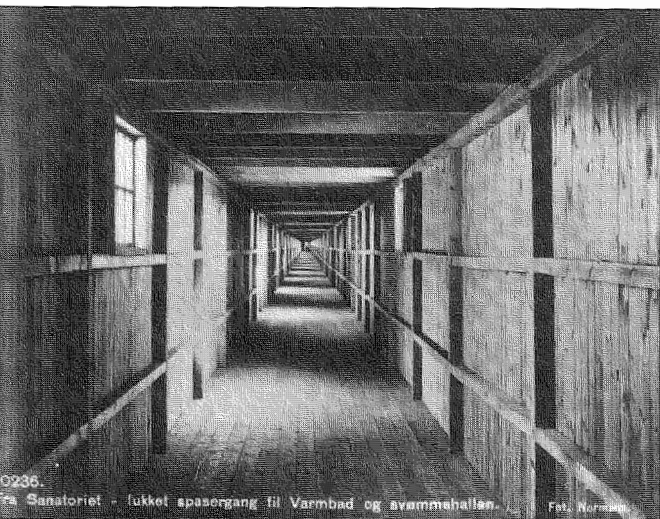
10231. Interiør - Løseverelse og Billard.

Foto: Carl Normann

10236. Sanatoriet - Nørland. Fra peisestuen

Foto: Carl Normann

10238. Fra Sanatoriet - lukket spasergang til Varmbad og svømmehallen.

Foto: Carl Normann

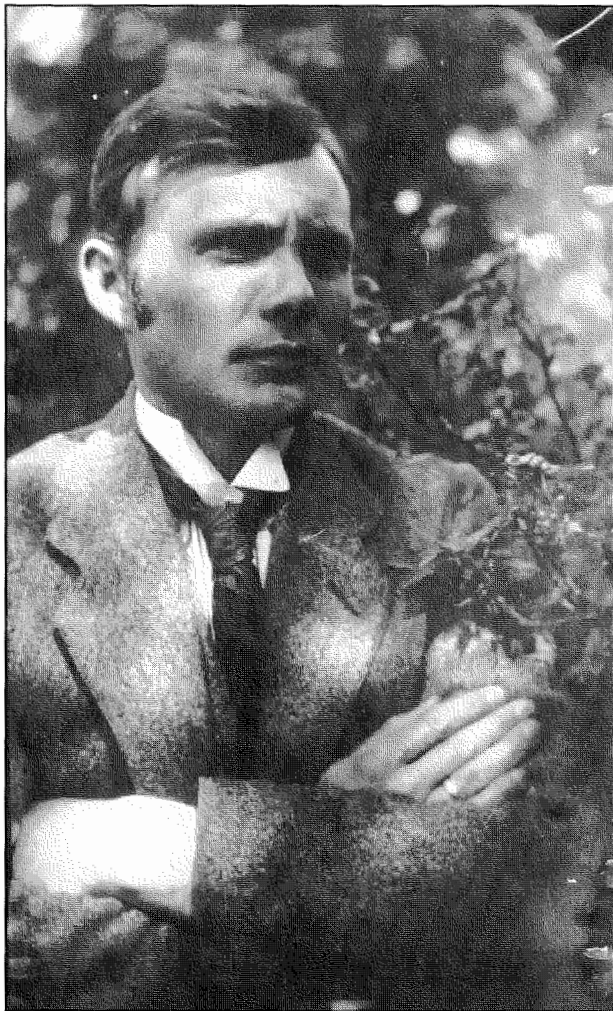

Interiør fra badet
SANATORIET, NØRLAND
Foto: Viljugrein

Fotograf Carl Normann tok tre av disse bileta sommaren 1930. Øverst ser me to interiørbilete frå peisestovallaseromet i Idunshall. Billjardromet ligg i bakgrunnen på biletet øverst til venstre. Møblane var frå radiostasjonen si tid. Dei vart alle selde på auksjonen etter at sanatoriet gjekk konkurs. Biletet nederst til venstre viser den lange spasergangen frå tunet til badet og behandlingsroma i den gamle radiomottakarstasjonen. Byggmeister Rasmus Garborg på Bryne laga denne trekorridoren.

Biletet nederst til høgre viser eit av behandlingsroma for giktpasientar. Fotograf Viljugrein tok dette.

*Foto i privat eigefotoarkivet Hå folkebibliotek 1984/5 HA 23.

Dr. Erling Eriksen (1889–1935) frå Bryne var ein føregangsperson når det galdt behandling av folk med revmatiske lidingar. Han var ein av grunnleggjarane av sanatoriet på Nærland. På Nærland fekk giktpasientane ulike former for fysikalsk behandling og eit kosthald basert på rå grønsaker og anna vegetarkost.
*Foto i privat eige. Ukjend fotograf.

Vasstårnet

Vasstårnet låg midt i tunet. Nederst i tårnet var det ei pumpe som pumpa vatnet opp til vasstanken høgare oppe.

Hagepaviljongane

Hagepaviljongane var nokre enkle hytter som vart bygde ved spaserstiane i den låge furuskogen rundt anlegget. Dei vart nytta som kvilehytter for pasientane når dei gjekk på turar.

Korridoren

Korridoren var ein lang, innelukka passasje eller tunnel i trekonstruksjon som gjekk frå tunet og bort til den gamle radiomottakarstasjonen, eller «Badet» der behandlingsroma låg.

Korridoren var eit par hundre meter lang. Pasientane nytta korridoren når det var ruskever.

Badet

Badet var ein fin gråsteinsbygning som låg nokre hundre meter nord for hovudtunet. Dette var den gamle radiomottakarstasjonen.

Bygningen hadde to behandlingsrom i søre delen av hovudetasjen (kvinne- og mannsavdeling) og badebasseng tvers over bygningen i nordre enden. Romet med badebassenget var fint innreia. På veggene var det måla sjø, himmel og måkar som fauk. Sjølve bassenget var opplyst i botnen. Bassenget hadde oppvarma sjøvatn. Ein kunne og dusja i sjøvatn. Vatnet vart pumpa opp frå sjøen og varma opp i eit stort fyrrom i underetasjen. Pumpehuset stod eit stykkje opp frå stranda. Bassenget vart ikkje nytta av kvinner og menn samstundes. To gonger i veka var det ope for bygdefolk, ein dag for kvart kjønn. Det var då helst folk frå Nærbø som kom.

I dei to roma ved sida av bassenget var det dusjar og utstyr til massasje og til behandling med varme pakningar. I underetasjen var det avkledningsrom og dusjar. Det var dessutan behandlingsrom for høg-fjellsol, dampbad, tangbad og diatermi (elektrisk varmebehandling).

Pasientgrupper og behandlingsopplegg

Rikfolk på kur og lokale giktpasientar

Sanatoriet hadde to hovudgrupper av pasientar. Den eine og kanskje største gruppa var velstående folk frå Stavanger og Bergen som var på såkalla kuropphald på Nærland. Slike opphald vart ikkje dekka av lokale sjukekassar. Desse rikfolka var ikkje alltid så sjuke. Søstre Berentsen i Stavanger og konsul Sigval Bergesen og kona hans kom på årvisse besøk i sommarhalvåret. Personalet fekk strenge instruksar om ikkje å seia du når dei snakka med pasientane. Bergesen skulle dessutan alltid tituleraast som herr konsulen.

I tillegg til byfolka som kurde på Nærland, kom det pasientar med revmatiske lidingar eller nerveproblem og pasientar som skulle på avmagring som det heitte. Pasientane frå distriktet hadde som oftast revmatiske lidingar. Opphalda deira vart dekka av lokale sjukekassar. Fysikalsk behandling var den eine hovud delen av behandlingsopplegget, kosthaldet den andre.

Fysikalsk behandling

Badebassenget på Nærland var i si tid det første i landet med oppvarma sjøvatn. Dette var eit nytt tilbod for giktpasientar. Pasientane fekk dessutan såkalla tangbad. Då vart dei gnidde inn med tangblad medan dei bada i oppvarma sjøvatn. På Furuly helseheim gnidde ein pasientane med grove klutar tilsett salt. Behandling med varme pakningar, dampbad, diatermi og høg-fjellsol vart også nytta på Nærland.

Kosthaldet

På Furuly helseheim hadde dr. Eriksen spesialisert seg på råkost og vegetarkost som ein del av behandlingsopplegget overfor giktpasientar. Dette var noko nytt. Eriksen vart ein føregangsmann på dette området. Kjøkkensjefen Hansine Berg frå Volda var spesialutdanna innan dietetisk kosthald. Kvar morgon fekk giktpasientane ei mugge (ca. 1/2 liter) med potetsø som dei skulle drikka «på fastande hjarta» før dei stod opp. Personalet gjekk rundt med muggane på pasientroma. Morgons- og kveldsmaten var ganske vanleg. Pasientane fekk kneippbrød og pålegg. Det var middagsmåltidet som var den viktigaste delen av behandlingsopplegget. Kvar onsdag var fisk hovudretten og kvar sundag kjøt. På sundagane vanka det og fromasje til dessert.

Dei andre dagane vart det berre servert vegetarkost, som linse – eller nøttepudding og vegetarkarbonader. Den viktigaste delen av middagsmåltidet var likevel råkosten. Alle pasientane måtte først eta ei skål med malte grønsaker og frukt som til dømes appelsin, eple og neter. På kjøkkenet var det ei stor maskindreven grønsakkvern. Når Hansine Berg laga denne råkostsalaten, rørte ho alltid inn kokosmasse, rosiner og kremfløyte til slutt, før serveringa. Denne råkostsalaten var eit av vidundermidla mot giktplagene.

Sanatoriet vert skulestad

I januar 1929 averterte dr. Mayer i lokalavisene at han ville ta opp elevar i fysikalsk sjukepleie ved sanatoriet på Nærland. Fire av søkjarane vart opptekne og tok til med utdanninga si frå april 1929. Desse var Valdis Line (g. Risa), Målfrid Opstad (g. Kjos-Hanssen), Gunvor Vagle (g. Lindemann) og

Sjukepleieelev Valdis Line går tur med ein av pasientane, tidl. diakonisse, frk. Coucheron Aamot. Rullestolen var hennar eigen som ho hadde med seg frå «Frøkenstiftelsen» i Stavanger der ho budde. Frk. Coucheron Aamot kom fleire gonger til Nærland. Ho var plaga av gikt, som dei fleste pasientane ved sanatoriet. Den tidlegare diakonissa var ei elegant dame. Hatten med silkeband og dei fine bykledda hennar syner ikkje så vel på dette biletet.

**Foto i privat eige. Ukjend fotograf.*

Gunvald Øye. Øye slutta etter eit halvt års tid. Etter han kom Einar Jakobsen. Også han slutta etter kort tid. Dermed vart det berre tre jenter som utgjorde det første og einaste elevkullet i sanatoriet si korte historie.

Elevane hadde både teori og praksis på Nærland. Dei vart dermed til billeg arbeidshjelp. Teorien var omfattande. Elevane fekk teoretisk undervisning i

anatomi, fysiologi, fysikalsk terapi og sjukepleie. Dei fekk dessutan praktisk undervisning i massasje, sjukegymnastikk, fysikalsk behandling (vannbehandling, lys- og diatermibehandling) og sjukepleie. Dr. Mayer og oversøster Alvilde Sandberg frå Bergen stod for undervisninga. Før Sandberg var Berte Pollestad frå Time oversøster på Nærland. Ho gifta seg og flytte til Bergen. Til den tre-årige utdanninga hørde og opplæring i dietetisk kosthald. Elevane hadde då eit tre månaders kurs hos kjøkkensjefen på Nærland. Frå oktober 1930 fekk dei eit halvt års vanleg sjukehuspraksis. Dr. Mayer ordna med sjukehusplassar til elevane i Stavanger og Egersund. I mars 1931 skulle dei koma tilbake til Nærland og halda fram med utdanninga der. Denne skulle avsluttast med eksamen etter tre månaders opplæring på Ortopedisk institutt i Oslo eller på Dr. Arboes Institutt i Oslo. Slik gjekk det ikkje.

Sanatoriet går konkurs

Medan dei tre elevane var ute i sjukehuspraksis gjekk sanatoriet konkurs. Dette skjedde ved årsskiftet 1930/1931.

«Bekjentgjørelse om at sanatoriet har åpnet akkordforhandling» vart datert 8. nov. og tinglyst 11. november 1930.

Me skal ikkje her ta opp kva som var grunnane til konkursen. Det er innlysande at det ikkje kunne verta noka stor fortjeneste på å driva ei så kapitalkrevjande verksemd som sanatoriedrifta var. Usemje om drifta mellom eigarane av sanatoriet spela nok også inn.

Sanatorietida på Nærland vart kort, endå kortare enn radiostasjonstida. Den norske Staten ved Sosialdepartementet kjøpte anlegget på auksjonen. Auk-sjonsskjøtet vart datert i mai, og det vart tinglyst i september 1932. I august 1939 fekk «De norske dia-

Ein av pasientane «kurer» i ei solkrå ute og har selskap av direktørkona, fru Årstad, og tre av dei tilsette ved sanatoriet. Kaffibordet er dekkja med kvit duk og blommar. Dei fem kvinnene er frå venstre, massøsen (som dei sa då) frk. Åsane, pasienten fru Beyer frå Bergen, fru Årstad frå Stavanger med tidstypisk hatt, fung. oversøster Ase? og kjøkkensjefen Hansine Berg.

**Foto i privat eige. Ukjend fotograf.*

koners broderforbund» skjøte på eigedomen frå staten. Dei hadde planar om å opna ein heim for psykisk utviklingshemma. Andre verdskrigen sette ein stoppar for planane. Tyskarane okkuperte då dei tome bygningane. Etter fredsslutninga i mai 1945 vart

bygningane ei kort tid bustad for Sørøyfolket frå Finnmark. I 1948 kunne endeleg diakonforbundet ta i bruk eigedomen sin og ta til med utbygginga av arbeids- og pleieheimen for åndssvake, som var namnet på institusjonen dei første åra etter 1948.

Lisabet Risa

Førstearkivar/bygdebokforfattar

Adresse: 4362 Vigrestad